

Kazány szerepe a finnugor népek történetében és a finnugrisztikában

Tudománytörténeti tett, hogy a finn kollégák megtervezték és megrendezték a finnugor történészek első nemzetközi kongresszusát. 1993 nyarán Oulu volt a színhelye a több száz fős találkozóknak. Ez a rendezvény (az irodalmárok konferenciáival együtt) megtöri azt a hagyományt, amely a finnugrisztikát a finnugor összehasonlító nyelvészettel azonosította. Több mint 120 éve sajátította ki a finnugrisztika egészét a nyelvészet, s azóta az összes többi tudományág művelése csak mellékes (szinte hobbi) tevékenységnek számított. Ha – még napjainkban is – szemügyre vesszük a Földkerekség finnugor tanszékeit, műhelyeit, a tényleges státuszokon mindenütt szinte kizárólag nyelvészeket találunk. – A folkloristák, zenekutatók, irodalmárok, régészek, szociológusok egyéb munkahelyeken tevékenykednek, s csak az utóbbi 30 esztendőben jutottak szóhoz – hivatalosan – nagy nemzetközi kongresszusokon vagy helyi rendezvényeken.

Nem vagyok nyelvészetellenes. Hiszem és vallom, hogy a finnugor tudományok alapját az összehasonlító nyelvészet jelenti. Szerepe és jelentősége a jövőben is meghatározó lesz, de nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy a vizsgált nyelvek létező népekhez kötődnek. Ezeknek a népeknek pedig saját, egyedi múltjuk, műveltségük is volt, van – s remélhetően lesz is. Nyelvüket ma is beszélik, írják, fejlesztik, s e tekintetben is ezernyi gonddal küszködnek (pl. belső forrásból újítsák-e meg szókészletüket, vagy jövevénytárvakból; tartsák-e meg a cirillikát vagy térjenek át a latin ábécére?). – Valódi aktuális kérdések ezek, amelyek mindenképp azt bizonyítják, hogy a finnugrisztika különféle ágai csak egymás segítve tevékenykedhetnek sikeresen.

Közhelynek tűnhet föl mindaz, amit fentebb leírtam. de, sajnos, igaz. Magyarországon még mindig uralkodó a tudomány legmagasabb szintjén a konzervatív nyelvészeti ortodoxia, amely kizárólag önmagát nyilvánítja valódi és hiteles finnugor diszciplínának.¹

Magam irodalmár vagyok, de pontosan tudom, hogy történeti ismeretek nélkül az irodalomtudomány sem érhet el megalapozott eredményeket.²

Azt a témát, amelyről most röviden szólok, egyik fő témául ajánlottam az 1995-ös jyvaskyläi Nemzetközi Finnugor Kongresszus szervezőinek. Meggyőződésem ugyanis, hogy Kazány kiemelkedő szerepet játszott a finnugrisztika történetében, e tudomány minden ágazata valamilyen formában kapcsolódik a nevezetes Volga-parti városhoz. A finnugor népekhez tartó nyugat-európai tudósok legtöbbje oda-és visszaútjában is átutazott Kazányon (hosszabb-rövidebb időt el is töltve ott). A Volga övezetében élő finnugor népek sorsa, műveltsége évszázadokon át elválaszthatatlan volt az oroszok irányította tatár fővárostól. Ezt a tényt felismerte és meg is írta már több kiváló munkájában Seppo Lallukka is.³

¹ HAJDÚ PÉTER: Pályatereim, avagy: a nyelvészetről – VxIsg-ban. (In: *A nyelvészetről – egyes szám első személyben*. Budapest, 1991)

² DOMOKOS Péter: A finnugor történeti kutatások szükségességéről. (In: *Urálsztikai tanulmányok*. Budapest, 1983)

Kazány korai történetéről most nem kívánok szólni. Csupán azt jegyzem meg, hogy a tatár kánság megdöntésében s Kazány elfoglalásában – a cár oldalán – több más etnikum mellett mordvin, cseremisiz és votják „csapatok” is részt vettek. Mindhárom nép folklórjában számos emléke el ennek az ostromnak. Nyilván csak kevés nyelvrokon népben tudatosult, hogy voltaképp „csöbörből vödörbe” kerültek. A kánok uralmát *lényegében* máig tartó cári fennhatóságra cserélték.

Kazány elfoglalása után Moszkva hamarosan hatalma alá vonta a Volga-táji türk és finnugor népeket, amelyek azóta *nemzetiséggé* (és/vagy *inorogyecce* azaz ’másfajtájú’-vá) minősültek a hivatalos orosz terminológiában. A város fontosságával, centrális jelentőségével a Moszkva–Ural–Kaspi-tenger közötti háromszögben a cári udvar nagyon is tisztában volt. Ezért folyamatosan tovább fejlesztette a hatalmas terület ipari, kereskedelmi, kulturális központjává, s mindehhez létrehozta a szükséges intézményeket is.

Kazány történetéről, fejlődéséről viszonylag kevés lényeges információ olvasható a különféle finnugor forrásokban (ezek egy része főleg úti beszámoló, levél, naplójegyzet), érthetően lényegesen több az idevágó adat, ismeret a turkológiai szakirodalomban és az orosz tudománytörténetben.

A korai és viszonylag kevésbé ismert előzmények után voltaképp a XVIII. század közepétől a második világháború kitöréséig játszott ez a város igen fontos szerepet az Oroszország területén élő finnugorok (a balti-finnek kivételével) történetében, sorsának alakításában. Magától értetődik persze, hogy a birodalomban a tényleges központot Szentpétervár jelentette, s több más kisebb helyi város (Ufa, Vjatka, Jelabuga, Vologda, Perm stb.) szerepe sem volt csekély. Kazány azonban minden tekintetben „bizalmat élvezett”, mind a világi adminisztráció, mind a pravoszláv egyház, mind a gazdasági élet meghatározó tényezői körében. Miben nyilvánult ez meg? Kormányzósági központtá, püspöki várossá, kereskedelmi-ipari-közlekedési bázissá, egyetemi és iskolavárossá formálódott a jelzett periódusban. Üzleteiben, de főként piacain több tucat nyelven árusított és vásárolt az „area” számos nemzetisége. (A vásári jeleneteket, a kazányi portéka különlegességét a népi emlékezet dalok és életképek sokaságában őrzi.) A továbbiakban csupán felsorolásszerűen említek meg néhány tény:

1. A finnugrisztika utazó-gyűjtő nagyságainak (köztük a nyelvészeknek) a többsége Kazányon át érte el úti célját. Így – csupán néhány nevet kiragadva – Castrén és Reguly, Munkácsi és Wichmann, napjainkban pedig Bereczki Gábor és Vikár László is. S nem csupán tranzitállomásnak bizonyult. Hivatalos okmányokat, ajánlóleveleket kaptak itt, szakemberekkel, kollégákkal tanácskoztak, még gyűjtőtevékenységet is folytathattak, kísérőket, útítársakat, tolmácsokat adtak melléjük, ritka könyveket, néprajzi tárgyakat vásárolhattak, s érdemi kutatómunkára is lehetőségük nyílt.

2. Legalább a XVIII. század közepétől a környékbeli finnugor népek civilizálásában is fontos szerepet kapott Kazány. Az ide kinevezett püspökök közül külön is említést érdemel Venjamin Pucek-Grigorjevics, akinek múlhatatlan érdemei vannak az 1775-ben (egyébként Szentpétervárott kinyomtatott) cseremisiz és votják nyelvtanok összeállításában. Segítői, nyelvmesterei minden bizonnyal cseremisiz és votják származású papnövendékek lehettek. Kiletükről ez ideig semmi adat nem került napfényre.

³ SEPPÖ LALLUKKA: Kazan’ Teacher’s Seminary and the Awakening of the Finnic Peoples of the Volga-Urals Region. (*Studia Slavica Finlandensia IV*. Helsinki, 1987.)

SEPPÖ LALLUKKA: *The East Finnic Minorities in the Soviet Union*. Helsinki, 1990.

3. Kazány a pravoszláv misszionáriusképzésnek is egyik központja volt. Ma még ismeretlen az a szám, amely a különféle nemzetiségekből kiképzett pópákra utalna, de a szám nyilvánvalóan nagy. Az otthoni környezetükből összetoborzott ún. pogány fiatalokból itt vakbuzgó ortodox lelkészeket neveltek, akik aztán gyakran népüket is megtagadták. A cél, persze, az volt, hogy a pravoszláv hittételeket anyanyelvükre fordítsák, illetve a tanokat hirdessék és terjesszék népük körében. E körből Johann Wasiljev votják származású lelkészt említem meg példaként, akinek egyik kötetét a helsinki Finnugor Társaság is publikálta.⁴

4. Talán még a Papneveldénél is fontosabb intézmény volt a nem orosz ajkú népek cárhű nevelése (s voltaképp: russzifikálása!) céljából létrehozott Nemzetiségi Tanítóképző Intézet. Tevékenységével kapcsolatosan rengeteg a feltárnivaló. Évkönyveiből, különféle dokumentumaiból a tanári kar mellett megismerhető a hallgatók nemzetiségi összetétele. Soraikból nem kevesen váltak utóbb népük meghatározó politikusaivá, tudósaivá. Ezért sem minősíthető ez az iskola egészében „reakciós”-nak. Kiváló tudósok, pedagógusok is tanítottak itt. Közülük, talán, a leghíresebb Nyikolaj Ivanovics Ilmínszkij, akinek igen nagyok az érdemei a türk és finnugor népek írásrendszerének szakszerű megtervezésében.⁵ – A votják Kedra Mitrej emlékirata érzékletes képet ad a tanintézet század eleji miliőjéről.⁶

5. Viszonylag keveset tudunk arról, hogy az 1802-ben alapított Kazányi Egyetemen a múlt század utolsó éveiben finnugor stúdiumokat is lehetett folytatni. Két kiváló észt tudós, Mihkel Veske és Nikolai Anderson működött itt. Tevékenységük megszűnte után 1925-ig kellett várni arra, hogy a Leningrádi Egyetemen Bubrich irányításával ismét megindulhasson a finnugor filológia oktatása.⁷ – De a kifejezetten nyelvész specialisták mellett a finnugrisztika más területeinek is akadtak gazdái a Kazányi Egyetemen. Iván Nyikolajevics Szmirnov neve pl. nem maradhat említetlen, elég csak önálló köteteire utalni a cseremiszeokről, a votjakokról, a permjakokról és a mordvákokról. Ezek a művek ma sem nélkülözhető forrásai a néprajztudománynak. Kollégáinak s tanítványainak a felsorolására sincs módom, de a századforduló legfőbb finnugor származású kutatója valamilyen kapcsolatban állt vele, illetve hasonlóan kiváló tudós kollégáival.⁸

6. De volt Kazányban több múzeum, működött itt fontos ásatásokat folytató régész-kollektíva, folyamatosan jelentek meg a Kormányzóság népeit bemutató, friss eredményekről beszámoló cikkek, amelyek tényleges alapját képezik az oroszországi (majd szovjet) finnugrisztikának.

7. A XX. század elején ugyancsak Kazányban adták ki az első finnugor nyelvű világi műveket, pl. a cseremisiz és votják kalendáriumokat, később pedig az első nemzetiségi nyelvű újságokat is. Itt ugyanis adva volt a szellemi kapacitás (a tanulmányaikat folytató fiatalokban), a kiadói és a nyomdai lehetőség is.

⁴ JOHANN WASILJEV: *Übersicht über die heidnischen Gebräuche, Aberglauben und Religion der Wotjaken in den Gouvernements Wjatka und Kasan*. Helsinki, 1902. (MSFOu. XVIII.)

⁵ Н. И. ИЛЬМИНСКИЙ: *Из переписки по вопросу о применении русского алфавита к инородческим языкам*. Казань, 1883.

⁶ КЕДРА МИТРЕЙ: *Дитя больного века. Отрывки из автобиографической повести*. (In: *Избранное*, Ижевск, 1965.

⁷ Г. М. КЕРТ: *Дмитрий Владимирович Бубрих*. Ленинград, 1975.

⁸ *Финноугорский сборник*. Ленинград, 1928.

8. A finnugrisztika helybeli megteremtői, a finnugor anyanyelvűnek született tudósok közül főként Kazányban nevelődött, Kazányhoz kötődött pl. a mordvin Makar Jevszejev,⁹ a cseremisiz Valerian Vasziljev,¹⁰ a votják költők és írók közül többen is, s rövid ideig tevékenykedett itt a legnevesebb zürjén költő, Ivan Kuratov is.¹¹

9. A szovjet rendszer s a helyi autonómiák kialakulása után Kazány szerepe fokozatosan csökkent, helyi centrumok léptek a helyébe, s a központi irányítás – a finnugrisztikát illetően – Leningrádba került (ld. Egyetem, az Északi Népek Intézete), majd még később Moszkvába (a Szovjet Tudományos Akadémia különféle intézeteibe, múzeumaiba). Kazányra gyászosabb szerep hárult. Börtönökbe s a Gulágra vezetett innen a beidézettek útja, de olykor éppen itt sikerült meghúzódnuk azoknak, akik valamiképp megmenekültek a GPU karmaiból. (Valerian Vasziljev pl. hosszabb ideig utcasepréssből tengette az életét. – Mindezek friss, szóbeli információk!)

10. A Volga-parti város mindazonáltal ma is kincsestár a finnugrisztika művelői számára. Levéltára, könyvtárai, múzeumai még rengeteg ismeretlen adatot, dokumentumot őriznek, feltárásuk a jövő feladata. A finnugor kutatások hiteles, objektív történetét a kazányi források tanulmányozása nélkül aligha lehet megismerni.

A finnugrisztikában igen fontosnak tartom a tudománytörténetet. Elhanyagoltnak is, mellőzöttnek is. Személyek, intézmények, művek, helyszínek együttese jelenti szakmánkat, köti össze a szálat, magyarázza az eseményeket. Kazány központi szerepére próbálok itt röviden utalni, alább Szentpétervárról is szólok, és írtam máshol Budapestről is. (A világ legrégebbi finnugor tanszéke ürügyén.) E témakörrel kapcsolatosak megemlékezéseim, köszöntőim, nekrológjaim is. Itt említem meg az 1990-ben (kéziratként kiadott) *Finnugor Életrajzi Lexikont* (a *FÉL*-t) több mint hétszáz címszával. Mindez persze kevés, nem pótolhat egy komoly munkaközösség által összeállított alaposabb lexikont, s egy elemző, értékelő, összefoglaló jellegű tudománytörténeti monográfiát.

⁹ *Научное наследие М. Е. Евсеева и современность*. Саранск, 1992.

¹⁰ *Валериан Михайлович Васильев*. Йошкар-Ола, 1974.

¹¹ Г. И. ТИРАСПОЛЬСКИЙ: И. А. Куратов и ученые дореволюционной Казани. (In: *Куратовские чтения*. том 5. Сыктывкар, 1989.)